

**TRADUCIR ENTRE AFECTOS, TRADUCIR COMO ALIMENTO
ENTREVISTA A KATHLEEN MARCH¹
TRANSLATING BETWEEN AFFECTIONS, TRANSLATING AS NOURISHMENT
AN INTERVIEW WITH KATHLEEN MARCH**

Tamara Andrés²
Universidade de Vigo
tandres@uvigo.es

[Recibido 22/11/2021; aceptado 03/12/2021]

A profesora e tradutora galicianista Kathleen March foi a persoa escollida para gozar, na súa primeira edición, da Residencia Xacobeo 21–22, que ten por obxectivo contribuír á proxección exterior das letras galegas e que foi convocada pola Consellería de Cultura, Educación e Universidade da Xunta de Galicia en colaboración coa Residencia 1863, dirixida por Yolanda Castaño. March, especializada en estudos peninsulares e latinoamericanos, fundadora da Asociación Internacional de Estudos Galegos (AIEG) e tradutora ao inglés de numerosas autorías galegas (Anxo Angueira, Ánxel Fole, Claudio Rodríguez Fer, Susana Sánchez Aríns, Rexina Vega ou Begoña Caamaño, entre outras), residiu durante o mes de maio de 2021 no apartamento da rúa coruñesa Rego de Auga co obxectivo de traducir ao inglés as obras *Confusión e morte de María Balteira*, de Marica Campo (Baía Edicións, 2010) e *Bibliópatas e fobólogos*, de Emma Pedreira (Editorial Galaxia, 2017). Ao termo da súa estadía, reunímonos con ela en Santiago de Compostela para conversar sobre a súa experiencia como tradutora residente, mais tamén sobre a súa relación coa cultura galega, sobre literatura, afectos e tradución.

Tamara Andrés: Como entras en contacto coa cultura e a literatura galegas?

Kathleen March: Pola poesía, por Manuel Antonio concretamente, non por Rosalía de Castro. Na casa da miña familia política estaba, nun andel, a edición de García-Sabell da poesía de Manuel Antonio. Eu collín aquel libro e pensei: «Isto é poesía de vangarda». Eu entendía moi ben aquilo porque na universidade, cando era estudante, traballara con poesía de vangarda, sobre todo latinoamericana. Ademais, como tamén tiña estudos de portugués, o único que precisaba era un dicionario e unhas poucas indicacións de como era a ortografía en galego, a diferenza entre o portugués e o galego, así que comecei por aí. O meu primeiro artigo en galego, como moita xente sabe, é sobre literatura galega e foi o artigo de *Grial* do ano 1979³. Nese mesmo ano (non por min, seguro) saíu dedicado o Día das Letras a Manuel Antonio. Ese foi o comezo.

1. Transcrición de Sabela Cabanelas Freijeiro e Alicia Rodríguez Táboas

2. Integrante de BiFeGa, grupo da Universidade de Vigo financiado pola Consellería de Cultura, Educación e Universidade da Xunta de Galicia no marco do programa de Grupos de Referencia Competitiva (2020-2023) con referencia ED431C 2020/04/Uvigo), DOGA 20/06/2020.

3. En <http://culturagalega.gal/album/docs/CCG_ig_album_KM_grial_1979.pdf>. Consulta: 06/10/2021.

T. A.: A túa familia política tiña algún contacto coa literatura galega?

K. M.: Si, a verdade é que é unha familia culta, sobre todo a miña sogra. Había libros na casa, o meu home era de literatura, sobre todo de literatura latinoamericana. Eran todos lectores. Noutra parte da casa había máis literatura galega. Manuel Antonio estaba un pouco afastado dos outros. E Rosalía estaba noutra parte. Os libros eran obxectos importantes naquela casa.

T. A.: Como entraches en contacto coa *Festa da palabra silenciada*?

K. M.: Sería por María Xosé Queizán. Coñecina cando comecei a traballar sobre literatura galega. Empecei co vangardismo, con Manuel Antonio, e despois seguín con Carvalho Calero, cun artigo sobre a figura feminina na súa poesía⁴. Logo tamén traballei para a Enciclopedia Galega porque un amigo do meu home era o director, Fandiño. Pedíanme entradas para a enciclopedia: sobre Manuel Antonio, sobre Elena Quiroga, sobre diferentes escritores. Aí entraban mulleres tamén. Despois veu o congreso de Rosalía no 1985 que, para moitos, moitas de nós, foi un fito, un momento moi importante para a crítica feminista. Isto foi no centenario da morte de Rosalía. Alí había unhas estranxeiras: unha mexicana (non me lembro do nome); unha norteamericana, Shelley Stevens; Catherine Davies, que era inglesa; e Pilar García Negro, que foi sempre para min unha grande amiga e unha persoa que non vía en min unha estranxeira, senón unha persoa que traballaba sobre literatura e que tiña unha perspectiva feminista.

Como non me atrevía con Rosalía así directamente, o tema da miña intervención naquel congreso foi a pegada de Rosalía nas poetas contemporáneas do 1985, polo que tiveron que ir rastrexando a poesía de moitas escritoras. Nalgún momento dese proceso apareceu María Xosé Queizán, porque era das mulleres máis abertas. Falaba en voz alta e iso gustábame moito. Daquela, cando aquí se falaba da crítica feminista, dicíase que non había mercado, que non había interese, mais eu dicía que no meu país si. Eu xa viña dunha tradición de crítica feminista nos Estados Unidos.

T. A.: Cres que figuras coma ti axudaron tamén a que se respectase dalgún xeito a crítica feminista en Galicia?

K. M.: Si, porque eu non tiña prexuízos, nin contra o galego nin contra as mulleres. Eu daquela viña nos veráns para estar coa familia política. Xa estaba todo posto para eu seguir o camiño. María Xosé chamaba ou mandaba cartas (non lembro como era a comunicación daquela). Ela incluía e preguntábame: «Queres facer un artigo sobre isto, sobre tal, sobre Xohana Torres?». O meu contacto con Xohana Torres vén do ano 1985 por mor de Rosalía e logo fun da man de Rosalía cara a Xohana Torres, Luz Pozo Garza e outras escritoras. Todo foi comezar a tirar do fío da literatura das mulleres. No 1989 fixen unha antoloxía, *Festa da palabra*, non *Festa da palabra silenciada*⁵. Eu dicía: «Non, nada de silenciar as voces das mulleres». Fun coñecendo xente e coñecín moi cedo a Pilar

⁴. En <http://culturagalega.gal/album/docs/CCG_ig_album_KM_grial_1982.pdf>. Consulta: 06/10/2021.

⁵. En <http://culturagalega.gal/album/docs/CCG_ig_album_KM_festa_anthology.pdf>. Consulta: 06/10/2021.

Pallarés. Estiven con ela hai uns días. As amizades fican. As primeiras escritoras que coñecín, se aínda viven, seguen na miña vida. Xusto un día ou dous días antes de morrer Luz Pozo Garza (eu fixera unhas traducións para a revista *Asymptote*⁶; preguntáranme a quen quería traducir e elixín a Luz Pozo Garza), eu andaba á procura dunha palabra cuxo significado ninguén coñecía e conseguira o correo electrónico dela. Escribinlle e contestou. No meu proceso de coñecer estiven tamén en Vigo, na casa de María do Carme Kruckenberg, a quen coñecín moi pronto.

T. A.: Cando fixeches esa antoloxía, ti dicías que esas mulleres participaban da “idade de ouro” da poesía galega. Como ves agora o panorama?

K. M.: Eu penso que dicía “de ouro” porque quería falar das mulleres nun momento moi bo. Quería animar, porque eu cría nas mulleres. Na antoloxía hai xente moi nova que coñecín a través das revistas, mais non sabía quen era quen. Non sabía que Cristal Méndez era filla de María Xosé Queizán, por exemplo. Como ía sabelo se non había Internet?

Agora o que vexo, sempre desde a miña perspectiva desde fóra, de forasteira, é un estoupido de literatura feminina e feminista e de diferentes orientacións políticas, sexuais, de todo, unha gran variedade. Hai tanta poesía... Unha cousa é falarmos de escritoras mulleres e outra falarmos de poesía. Por falarmos de poesía de mulleres actual, no 2019 coñecín a Emma Pedreira brevemente na librería Chan da Pólvora. Foi nunha presentación, nun recital poético. Nesa ocasión merquei varios libros de poesía.

O que podoo controlar sen estar en Galicia todo o tempo son os nomes das autoras. Agora levo varios libros na maleta para os Estados Unidos, para lelos no sofá da miña casa. A tecnoloxía, as redes, Internet, o correo electrónico axudáronme moito para facer traducións. Cando ía traballar con Small Stations Press lémbrome de terlle dito ao editor que me gustaría facer algunha cousa de Pilar Pallarés, por amizade e por admirar a súa poesía, pero ela xa tiña tradutora, Carys Evans. Eu coñecera a Carys en Santiago. Santiago foi tamén o meu punto de contacto: Pilar García Negro, María Xosé Queizán... A partir de aí xa foi todo medrando.

T. A.: Acabas de falar de algo que a min me interesa moito: o grao de afectividade que hai á hora de traducir, e máis na poesía. Sempre está presente a afectividade, non si?

K. M.: Case me fas chorar, porque son moi sentimental. No congreso da Asociación Internacional de Estudos Galegos en Madrid, no ano 2018, a miña conferencia foi sobre Marica Campo, amizade e tradución⁷. Teño pensado moito no tema da amizade. Moita xente di que iso non é académico. Eu tamén fago libros de artista a partir de textos galegos, e fixen ese relatorio sobre os que resultaron do proceso de traducir uns contos de Marica.

⁶. En <<https://www.asymptotejournal.com/special-feature/luz-pozo-garza-six-poems/>>. Consulta: 06/10/2021.

⁷. En <http://consellodacultura.gal/mediateca/extras/CCG_ac_2018_programa_congreso_aieg_def.pdf>. Consulta: 05/10/2021.

Eses libros eran unha sorte de homenaxe á autora, como un agradecemento a ter estado coa obra dela. Noto tamén que cando traduzo, sobre todo en narrativa, algo me pasa, algo pasa co meu estilo. Eu tamén fago contos en inglés, e despois de estar metida na cabeza, no corazón, na traxectoria dunha autora, o estilo do meu conto sae case como se pasase polo texto orixinal en galego. É coma se estivéssemos a alimentarnos do texto.

T. A.: Que autorías galegas traduciches ao inglés? Todo o que traduces publícase de xeito automático?

K. M.: Onde se pode ver máis rapidamente todo o que teño traducido ao inglés, sobre todo con Small Stations Press (non son títulos publicados unicamente en forma de libro) é na páxina web Portico of Galician Literature⁸. Son sobre todo novelas. Jonathan pedía traducir corenta páxinas da obra e el xa sabía que eu quería traducir mulleres, xa estaba encamiñada. Tamén teño un conto de Otero Pedrayo na súa antoloxía de obras clásicas⁹ e logo está *Así vai o conto*¹⁰. Fixen un esforzo por atopar contos de mulleres. Fun buscando mulleres porque era moito máis doado atopar homes e dixen que non, eu quería un equilibrio. Sempre tiven esa idea. Hoxe en día non tería problema, daquela si.

Hai algunhas traducións recentes (as de *Asymptote*, no ano 2020) e logo *Words Without Borders*¹¹, que saíu agora. Preguntáronme en ámbolos dous casos a quen quería traducir e eu sen pensar dixen nomes de mulleres. Escollín un anaco de *As fauces feroces*, de Emma Pereira, e mais de *Seique*, de Susana Aríns. Eu nunca tiven o problema de atopar onde publicar porque Jonathan Dunne deixaba que eu elixise. Agora iso vai sendo máis difícil. Acabo de rematar a tradución ao inglés dos dous libros do meu proxecto, *Confusión e morte de María Balteira* e *Bibliópatas e fobólogos*. Non teño editor, mais os borradores dos dous libros están feitos. Vou intentar mirar onde publicalos. Xa falei con certas persoas, mesmo con xente da Xunta, para ver que posibilidades había de apoio á edición dos libros. Non houbo ningunha. Como vender o produto de dúas autoras que son boas escritoras galegas se a xente pensa en termos de español ou de ter unha gañadora dun premio especial internacional? Agora teño que presentar o que chaman o *pitch*. A ver se podo convencer. Sei facelo, pero leva tempo, mais vouno facer e vou sacar os dous libros de contos como sexa. Tamén teño falado un pouco, moi pouco, con xente da Asociación de Escritoras e Escritores en Lingua Galega (AELG) sobre a posibilidade de facer unhas traducións e colgalas en PDF na rede en formato dixital, non porque non guste do formato libro, senón porque sei que un libro dixital tamén ten lectorado e mercado. Que é o que queremos: o libro como obxecto, que eu adoro, ou a lectura? Ámbalas cousas, en moitos casos. Eu teño traballado con libros en formato dixital e dicir: «Menos mal!». Non podoo mercar todo os libros que se publican aquí nun ano, ou nun mes. Non podoo levar todo, teño que facer escollas. Se chego aos Estados Unidos e quero ler un libro, estou disposta a mercar o libro en formato dixital, pero se non existe, teste que arranxar como poidas, que foi o que fixen con Luz Pozo Garza

⁸. En <<http://www.galicianliterature.com/>>. Consulta: 05/10/2021.

⁹. En <http://culturagalega.gal/album/docs/CCG_ig_album_pedrayo_2010.pdf>. Consulta: 06/10/2021.

¹⁰. En <<http://galicianliterature.gal/books-in-english/item/51-as%C3%AD-vai-o-conto>>. Consulta: 06/10/2021.

¹¹. En <<https://www.wordswithoutborders.org/contributor/kathleen-march>>. Consulta: 05/10/2021.

cando tiven que traducir uns poemas dela. Os textos que colgan na rede ás veces teñen erros.

T. A.: Como valoras a Residencia?

K. M.: Para min foi un honor, un soño, e estou convencida de que elixín ben as autoras, unha máis tradicional e outra máis innovadora. Ademais, fixen todo o posible por responder ás chamadas, por estar coa xente, por estar na rúa, ir a actos e presentacións de libros... Agora marcho de volta para o meu país, onde a literatura galega é unha gran descoñecida. Temos que seguir a crear as varandas, ou a reforzalas. O problema é que, mesmo na propia Galiza, hai que loitar pola lingua, e espero que dentro duns poucos anos iso xa non pase.

Se non lin moito do que merquei agora, é porque logo vou querer falar e coñecer a persoa, ler e falarmos, tomar un café, e iso non pode ser, porque teño que estar no meu. Nas miñas aulas de tradución sempre intentei facer ver que a tradución é algo que pode chegar moi dentro e despois afecta á túa relación coa persoa que fixo ese texto.

T. A.: Hai que facer un esforzo para que a xente saiba o que é Galicia ou o galego fóra?

K. M.: Fóra da academia e das universidades, que foi o meu mundo durante moito tempo, si. Agora quero estar fóra e facer as cousas por libre, o que busco é actuar de embaixadora e de ponte. Penso que é un proceso natural, porque me gusta moito traducir e son moi de linguas e palabras. Para min é un soño estar a facer isto e tamén aproveito todas as miñas lecturas do pasado. Vexo que si, que temos que educar, ensinar e explicarlle a un público xeral. Como é un país tan grande véxome un pouco coas présas de facelo porque non teño 25 anos. Mais hai outra xente, tamén homes, que fan tradución. Eu quero que veñan máis mulleres a traducir. Díxenlle a Pilar García Negro e mais a Mercedes Queixas Zas que facía falta unha historia da literatura galega feita para persoas estranxeiras en inglés.

T. A.: Que vida hai para unha tradución dunha autoría galega cando se publica nunha editorial como Small Stations Press? Ten impacto?

K. M.: Podes falar con Jonathan para que che explique exactamente como fai para distribuír. É moi bo editor. Agradezo moito as oportunidades de publicar con el. Mais se baixan as subvencións, se non pode seguir editando e publicando, non sei que vai pasar coa literatura galega. Teñen que seguir saíndo os libros e a min gustaríame axudar máis, pero o certo é que eu tampouco dispoño de tantos cartos. A literatura galega merece persoas comprometidas, non persoas que estean buscando facer moito diñeiro. Ás veces preguntámonos: que facemos os que traducimos ao inglés? É un mercado enorme, porque non son unicamente os Estados Unidos e Inglaterra, senón tamén Canadá, a India, Australia... Está Erin Moure, que non a coñezo, mais sei quen é. Moita xente podería ler en inglés, e temos que traballar xuntas, por iso digo que competir agora non lle convén a ninguén. Temos que atopar as vías, iso é o máis importante hoxe en día. Os tradutores e as tradutoras existimos, somos xente con moi boa vontade de traballar.

T. A.: Falas en termos de vontade, de loita persoal, pero a tradución tamén é unha responsabilidade política colectiva...

K. M.: Algúns cren que, de novo, coa residencia xa está todo feito, pero estamos aínda ao comezo. Teño certa esperanza coa AELG. Hai institucións que non queren facer nada ou que pensan que ese non é o seu papel, mais poderían ter un papel importante e non terían que estar ata o día do xuízo final dando cartos. Ás veces, unha pinga é o que se precisa, e iso era o que eu pedía. Parece que estou pedindo esmolos, pero non é o caso. Simplemente non quero perder o tempo pedindo cartos cando podo estar traballando coa literatura, que é o que quero facer. Quero que alguén me facilite o traballo.

T. A.: Ti es consciente de que o teu traballo individual forma parte dun colectivo, dunha literatura...

K. M.: Si, quero pensar nunha comunidade, non en termos de competencia.

T. A.: Nos congresos da Asociación Internacional de Estudos Galegos, a tradución adoita estar presente? Cres que ten a relevancia que merece?

K. M.: Si que está presente. Hai premios tamén. A min déronme o premio á divulgación ou exportación da cultura galega, e non sei quen sería a miña madriña para iso, non importa, mais que saíu diso? Pouco. Aínda así, estou agradecida. Cómpre facer máis congresos virtuais para seguir traballando como comunidade. A posibilidade de entrarmos en contacto os posibles tradutores e tradutoras coa literatura galega é o máis importante. Se eu teño que vir aquí sempre para mercar libros, e para mandar libros... O envío por correo é moi caro. Nesta época de alta tecnoloxía, a comunicación por papel ou por teléfono non chega. Esa é a queixa que teño, e non culpo a ninguén en concreto.

T. A.: A tradución segue a ser un acto persoal?

K. M.: Totalmente. É un acto íntimo. Traducir faime estar moi presente na páxina. Se é un libro de verdade, gústame moito tocar a páxina, sentir o papel. E se non, sempre penso na sorte que teño de poder ler iso aínda estando lonxe. E se non teño o libro en papel, polo menos teño as palabras en formato dixital. A estas alturas da vida non quero facer máis que apoiar a tradución. Poder comunicarme co autor ou autora orixinal é moi importante.

T. A.: Traducir non é un acto inocente, non?

K. M.: Non o é, claro que non. Hai escritoras que poderías traducir ou dicir que non o queres facer. Non traduzo unha muller por ser muller, quero traducir se me gusta o texto. Fixen traducións de Miguel Anxo Fernández, sobre a súa serie de Frank Soutelo. Paseino moi ben, foi outro tipo de experiencia. Gústame moito o relato, mais iso non significa que non me guste a poesía. Estaría encantada de que me pidan traducir máis poesía. Se o texto é bo, fareino. Hai que ter criterio.